

UOT 338.4

Yusif İsrafil oğlu İSMAYILZADƏ
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, doktorant
10.30546/4.71.2023.78

XİDMƏT SAHƏSİNİN RESURLARININ SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏSİ DAYANIQLI İQTİSADI İNKİŞAFIN ƏSAS AMİLİ KİMİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - xidmət sahəsinin iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafında rolunun əsaslandırılması.

Tədqiqatın metodologiyası - kompleks təhlil, sistemli yanaşma, qruplaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - alınmış nəticələrdən xidmət sektorunun dayanıqlı inkişafını təmin edə bilən bəzi nəzəri və praktiki problemlərin həll olunmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – xidmət sahəsinin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi istiqamətləri təklif edilmişdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – xidmət sahəsinin resurs bazasının səmərəli istifadəsinə dair təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *xidmət sahəsi, dayanıqlı inkişaf, resurs bazası, maliyyə resursları, İKT.*

Giriş

Son illər Azərbaycanda xidmət sektoru sabit artım nümayiş etdirir. Bu artım bir sıra amillərlə, o cümlədən qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi və Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, əmək məhsuldarlığının və xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasına töhfə verən informasiya texnologiyalarının inkişafı, əhalinin gəlirlərinin artması ilə bağlıdır. Bu proses də öz növbəsində, xidmətlərə tələbatın artmasına səbəb olur.

Bununla belə, müsbət meyillərə baxmayaraq, Azərbaycanda xidmət sektoru onun gələcək davamlı inkişafını təmin etmək üçün aradan qaldırılmalı olan bir sıra problemlərlə üzləşir.

Bu məsələlərə aşağıdakılar daxildir:

- *İxtisaslı kadrların çatışmazlığı.* Xidmət sektoru müasir bilik və bacarıqlara malik yüksək ixtisaslı kadrlara ehtiyac duyur. Lakin Azərbaycanda belə kadr çatışmazlığı var ki, bu da sənayenin inkişafını məhdudlaşdırır.

- *Xidmətlərin keyfiyyətinin istehlakçıların gözləntiləri ilə uyğunsuzluğu.* İstehlakçılar xidmətlərin keyfiyyətinə getdikcə daha yüksək tələblər qoyurlar. Digər ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da xidmətlərin keyfiyyətinin istehlakçıların gözləntilərinə uyğun gəlməməsi halları var. Bu, xidmət müəssisələrinin istehlakçıların ehtiyaclarına kifayət qədər yönəlməməsi ilə əlaqədardır.

- *Resurslardan səmərəsiz istifadə.* Xidmət sektorunda resurslardan səmərəsiz istifadə problemi mövcuddur ki, bu da onun rəqabət qabiliyyətinin azalmasına səbəb olur. Bu problemi həll etmək üçün istehsalın idarə edilməsinin və təşkilinin müasir üsullarını tətbiq etmək, eyni zamanda texnologiya və avadanlıqlardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq lazımdır.

Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün bir sıra tədbirlər görülməlidir, o cümlədən:

- *Xidmət sektorunda ixtisaslı kadrların hazırlanması sisteminin inkişafına şərait yaratmaq.* Bunun üçün təhsil və peşə hazırlığı sistemini inkişaf etdirmək, eləcə də xidmət sahəsinə mütəxəssislərin cəlb edilməsi üçün əlavə stimullar yaratmaq lazımdır.

- *Xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını stimullaşdırmaq.* Bu, xidmətlərin keyfiyyətinə görə xidmət müəssisələrinin məsuliyyətini artırmaqla, eləcə də xidmətlərin sertifikatlaşdırılması və akkreditasiyası sistemini inkişaf etdirməklə həyata keçirilə bilər.

- *Resurs istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması.* Bunun üçün istehsalın idarə edilməsinin və təşkilinin müasir üsullarını tətbiq etmək, eləcə də texnologiya və avadanlıqlardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq lazımdır.

Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycanda xidmət sahəsinin davamlı inkişafını təmin edəcək və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına töhfəsini artıracaqdır.

Eyni zamanda qeyd edirik ki, resurs məhdudiyyətləri bazar iştirakçıları arasında qurulan münasibətlərə mənfi “iz” qoyur, onları mövcud imkanların inteqrasiyası və iqtisadiyyatın qeyri-sabitliyi şəraitində marketinqi bazar tələblərinə uyğunlaşdırmağa sövq edir. İstənilən nəticə və fayda əldə etmək üçün xaricdən cəlb olunan resurslar istifadə olunur.

Xidmət sektorunun davamlılığının formalaşması üçün resurs bazası və ondan səmərəli istifadə

Xidmət sektoru milli iqtisadiyyatımızda və cəmiyyətdə getdikcə daha mühüm rol oynayır. Əhəlinin məşğulluğunu təmin edir, iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına töhfə verir və ümumiyyətlə insanların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırır.

Xidmət sektoru insanların qeyri-maddi nemətlərə olan ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmiş fəaliyyətlər məcmusudur. Buraya təhsil, səhiyyə, ticarət, nəqliyyat, ictimai iaşə, turizm və başqaları kimi sənayenin geniş spektri daxildir.

Bu sənaye iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri ilə cəmiyyət arasında əlaqə rolunu oynayır. Bu, innovasiyaların inkişafına, əmək məhsuldarlığının artmasına və əhəlinin rifahının yüksəlməsinə xidmət edir. Sosial sahədə də xidmət sahəsi mühüm rol oynayır. O, təhsil, səhiyyə, əyləncə və digər sosial imtiyazlara çıxışı təmin edir.

Müasir dünyada xidmət sektoru əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalır. Bu dəyişikliklər rəqəmsallaşma, qloballaşma və insanların həyat tərzinin dəyişməsi kimi amillərlə bağlıdır. Xidmət sektorunda baş verən dəyişikliklər bütün iqtisadiyyata və cəmiyyətə də öz təsirini göstərir. Onlar inkişaf və iqtisadi artım üçün yeni imkanlar yaradır. Xidmət sektorunun iqtisadiyyatda və cəmiyyətdə mühüm rolunu davam etdirməsi üçün aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

- Fikrimizcə, xidmət sektoru özünün yüksək səmərəliliyini və rəqabət qabiliyyətini qorumaq üçün innovasiyalara yönəlməlidir. Öz növbəsində rəqəmsallaşma xidmət sektorunun inkişafı üçün yeni imkanlar açır, lakin etiraf edilməlidir ki, bu, həm də iş yerlərinin itirilməsinə səbəb ola bilər.

- Xidmət sektorunda digər mühüm istiqamət sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq əhəlinin bütün təbəqələrinin onun xidmətlərindən istifadəsinin təmin edilməsi olmalıdır. Bu amilləri nəzərə alaraq, fikrimizcə, xidmət sektorunun davamlı inkişafını, onun iqtisadiyyata və cəmiyyətə müsbət təsirini təmin etmək mümkün olacaq [1, s.721]. Dünyada xidmət iqtisadiyyatının yüksəlişi inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına əsaslanan ölkələrin ümumi daxili məhsulunun strukturunun dəyişməsinə də təsir göstərmişdir. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə xidmətlərin ümumi daxili məhsulda payı 65-80%, elm və innovasiyaya investisiyalar isə 3,0% təşkil edir [4].

Xidmət sektoru insanların qeyri-maddi nemətlərə olan ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmiş fəaliyyətlər məcmusudur. Müasir dünyada o, iqtisadiyyatda getdikcə daha mühüm rol oynayır, əhəlinin 70%-dən çoxunu məşğulluqla təmin və birbaşa investisiyaların 40%-ni cəlb edir.

Azərbaycan Respublikasında xidmət sektoru da iqtisadiyyatda mühüm yer tutur. İş yerləri yaradır, əhəlinin həyat səviyyəsini yüksəldir, iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına töhfə verir.

Lakin əhəmiyyətinə baxmayaraq, Azərbaycanda xidmət sektoru bir sıra problemlərlə, o cümlədən maliyyə resurslarından istifadənin aşağı səmərəliliyi ilə üzləşir.

Xidmət sektorunda maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyi müəssisənin məqsədlərinə çatmaq üçün onlardan nə dərəcədə səmərəli istifadə edilməsi ilə müəyyən edilir. Buna investisiyanın qaytarılması, satışdan əldə edilən gəlir və əmək məhsuldarlığı kimi göstəricilər daxildir.

Xidmət sektorunda maliyyə resurslarından istifadənin qeyri-səmərəliliyi aşağıdakı mənfi nəticələrə səbəb ola bilər:

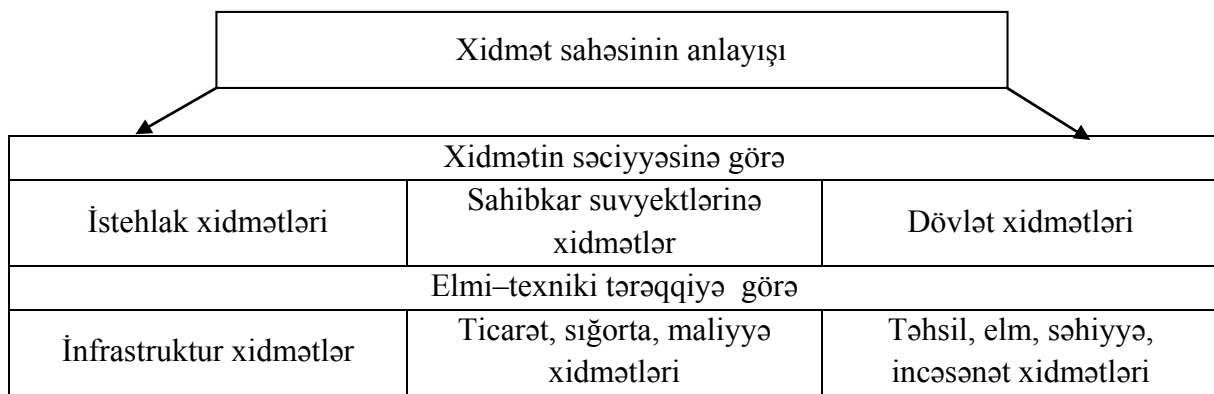
- müəssisələrin mənfəətinin azalması;
- istehsal xərclərinin artması;
- xidmətlərin keyfiyyətinin pisləşməsi.

Xidmət sektorunda maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həll etmək lazımdır:

- maliyyə idarəetməsinin müasir metodlarının tətbiqi;
- biznes proseslərinin optimallaşdırılması;
- innovativ texnologiyalardan istifadə;
- insan kapitalının inkişafı.

Maliyyə idarəetməsinin müasir üsullarının tətbiqi müəssisələrə öz maliyyə resurslarını daha səmərəli idarə etməyə imkan verəcək. Biznes proseslərinin optimallaşdırılması xərcləri azaldacaq və istehsalın səmərəliliyini artıracaq, innovativ texnologiyalardan istifadə müəssisələrə xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltməyə və rəqabət qabiliyyətini artırmağa və insan kapitalının inkişafı müəssisələrə yüksək ixtisaslı işçiləri cəlb etməyə və saxlamağa imkan verəcək.

Bu problemlərin həlli xidmət sektorunda maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini yüksəldəcək və iqtisadiyyatın bu sektorunun davamlı inkişafını təmin edəcək.

Şəkil 1. “Xidmət sektoru” anlayışının təsvirinə yanaşmalar.

Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Xidmət sektorunun iqtisadi fəaliyyət növü kimi başa düşülməsində vacib məqam onun istehlakçıların və xidmətlərin göstərilməsinin subyekt kimi çıxış edənlərin şüurunda, insan həyatının və ya təsərrüfat subyektlərinin və digər cəmiyyətlərin ünsiyyət sahəsinin dərk edilməsidir. Bu sahə, cəmiyyətdə və onun sosial-iqtisadi məkanında formalaşan bəyan edilmiş ehtiyacların faktiki ödənilməsi üçün tərəflərin səylərini təcəssüm etdirir. Elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında genişlənən və müxtəlif məqsədlər üçün yeniliklərin yaranması nəticəsində xidmət sektorunda funksiyaların həyata keçirilməsi müştərilər (istehlakçılar), biznes, bazar subyektləri və digərləri arasında sosial yönümlü qarşılıqlı əlaqə prinsiplərinə əsaslanmalıdır [2,s.75].

Bu qarşılıqlı əlaqə qarşılıqlı faydalı olmalı və əxlaq, etika, sosial ədalət və resurslardan səmərəli istifadə prinsiplərinə əsaslanmalıdır. Resurslardan səmərəli istifadə Azərbaycanda xidmət sektorunun davamlı inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin əsas amilidir.

Sürətlə dəyişən iqtisadiyyatda insan amilinə xüsusi diqqət yetirilir. İnsan resursları ən mühüm iqtisadi resurslardandır və onlardan səmərəli istifadə istənilən sahədə, o cümlədən xidmət sektorunda iqtisadi uğurun açarıdır.

Buna görə də, xidmət müəssisələri öz resurslarını hansı fəaliyyətlərə yönəldəcəklərini diqqətlə seçməlidirlər. Resurs bazası xidmət müəssisəsinin səmərəli fəaliyyəti üçün əsasdır. Fəaliyyətlərin vaxtında və tam başa çatdırılmasını, məhsuldarlığın yüksəldilməsini və innovativ biznes üsullarının tətbiqini təmin edir.

Hazırda xidmət sektorunun sosial-iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün konkret meyarların və göstəricilərin işlənilib hazırlanması zəruridir. Xidmət sektorunda əmək ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasının əsas amillərinin və şərtlərinin elmi-metodiki tədqiqi əsasında əsas meyar və göstəricilər işlənilib hazırlanmışdır. Bu göstəricilər əmək məhsuldarlığının artımı, əmək intensivliyinin azaldılması göstəricilərinə və sosial səmərəliliyin statistik göstəricilərinə görə təsnif edilir.

Azərbaycanda xidmət sektorunun davamlı inkişafını və rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün, fikrimizcə, resurslardan səmərəli istifadə etmək, sektorun sosial-iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarlarını və göstəricilərini də hazırlamaq lazımdır.

Xidmət sektoru müasir iqtisadiyyatda getdikcə daha mühüm rol oynayır. 2020-ci ildə xidmət sektoru qlobal ÜDM-in 54,3%-ni təşkil edib ki, bu da 2010-cu illə müqayisədə 11,3% çoxdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə xidmət sektorunun ümumi daxili məhsulun strukturunda payı orta hesabla 70%, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə 50% təşkil edir [3, s.115].

Azərbaycanda xidmət sektorunun ÜDM-in strukturunda payı təqribən 30 faiz təşkil edir ki, bu da inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə aşağıdır [5].

Qeyd edək ki, Azərbaycanda xidmət sektorunun rəqəmsallaşma səviyyəsi təxminən 30% təşkil edir ki, bu da inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə xeyli aşağıdır. Bu, xidmət sektoru təşkilatlarının, xüsusilə kiçik və orta müəssisələrin inkişafına mane olur. Eyni zamanda, Azərbaycanda xidmət sektorunda rəqabətin inkişafına mane olan bir sıra maneələr mövcuddur. Bunlara xüsusi icazə və lisenziyaların alınması zərurəti kimi xidmət bazarına daxil olmaq üçün yüksək maneələr daxildir.

Azərbaycanda bir çox xidmət təşkilatları öz resurslarını idarə etməkdə səmərəsizdir. Bu da öz növbəsində, onların rəqabət qabiliyyətini azaldır və artımına mane olur.

Xidmət sektorunun inkişafı iqtisadiyyat və cəmiyyət üçün vacibdir. O aşağıdakıları təşviq edir:

- *Təşkilat və müəssisələrə logistika, marketinq, maliyyə və s. kimi geniş çeşiddə xidmətlər göstərməklə əmək məhsuldarlığının və istehsalın səmərəliliyinin artırılmasını.* Məsələn, logistika xidmətləri müəssisələrə malların daşınması xərclərini azaltmağa kömək edir, marketinq xidmətləri müəssisələrə məhsul və xidmətlərini bazara çıxarmağa, maliyyə xidmətləri müəssisələrə maliyyələrini idarə etməyə kömək edir və s.

- *Yeni iş yerlərinin yaradılmasını.* Xidmət sektoru müasir iqtisadiyyatın əsas məşğulluq mənbələrindən biridir. O, müxtəlif peşə və ixtisasa malik insanları, o cümlədən qadınlar, gənclər və yaşlı insanları işlə təmin edir.

- *Əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasını.* Xidmət sektoru insanlara təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və əyləncə kimi geniş çeşiddə xidmətlər göstərməklə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə öz töhfəsini verir. Məsələn, təhsil xidmətləri insanlara uğurlu həyat üçün zəruri olan bilik və bacarıqları əldə etməyə, tibbi xidmətlər insanların sağlam qalmasına, mədəni-əyləncə xidmətləri insanların inkişaf etməsinə və istirahətinə kömək edir.

Xidmət sektorunun əhalinin həyat keyfiyyətinə təsiri aşağıdakı aspektlərdə özünü göstərir:

• *Artan seçimlər.* Xidmət sektorunun inkişafı istehlakçılara təqdim olunan mal və xidmətlərin çeşidini artırır. Bu, insanlara öz ehtiyaclarını daha dolğun və səmərəli şəkildə ödəməyə imkan verir. Məsələn, geniş çeşiddə təhsil müəssisələri, tibb müəssisələri, mədəni-əyləncə obyektləri və s.

• *Təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və əyləncə kimi bəzi xidmət növləri əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına töhfə verir.* Məsələn, təhsil insanlara uğurlu həyat üçün lazım olan bilik və bacarıqları əldə etməyə kömək edir, səhiyyə insanların sağlam qalmasına kömək edir, mədəni və istirahət xidmətləri insanların inkişaf etməsinə və istirahətinə kömək edir.

• *Məşğulluğun artırılması.* Xidmət sektoru müasir iqtisadiyyatın əsas məşğulluq mənbələrindən biridir. O, müxtəlif peşə və ixtisasa malik insanları, o cümlədən qadınlar, gənclər və yaşlı insanları işlə təmin edir, məsələn, müəllimləri, həkimləri, rəssamları, müğənniləri, idmançıları, menecerləri və s.

Qeyd etməliyik ki, neo-institusional iqtisadi nəzəriyyə çərçivəsində xidmət sektorunun fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və problemləri aşağıdakı əsas idarəetmə yanaşmalarından istifadə etməklə təhlil edilir:

- Oyun nəzəriyyəsi xidmət bazarının iştirakçıları arasında qarşılıqlı əlaqələri təhlil etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, oyun nəzəriyyəsi xidmət bazarında rəqiblərin davranışını, istehlakçıların davranışını və s. təhlil etmək üçün istifadə olunur;

- Xidmətlər bazarında əməliyyatların həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclərin qiymətləndirilməsi üçün əməliyyat xərcləri nəzəriyyəsindən istifadə olunur. Məsələn, əməliyyat xərcləri nəzəriyyəsi

xidmətlər bazarında qarşı tərəflərin tapılması xərclərini, əməliyyatların bağlanması xərclərini və s. təhlil etmək üçün istifadə olunur;

- Xidmətlər bazarının strukturunu və dinamikasını öyrənmək üçün sənaye bazarları nəzəriyyəsi istifadə olunur. Məsələn, sənaye bazarları nəzəriyyəsi xidmət bazarının təmərküzləşməsini, xidmət bazarında rəqabətin dərəcəsini və s. təhlil etmək üçün istifadə olunur;

- Xidmətlərə tələbata təsir edən amilləri təhlil etmək üçün istehlakçı davranışı nəzəriyyəsi istifadə olunur. Məsələn, qiymətin xidmətlərə olan tələbata təsirini, xidmətlərin keyfiyyətinin xidmətlərə olan tələbata təsirini və s.;

- Müqavilələrin bağlanmasının xüsusiyyətlərini təhlil etmək üçün təsərrüfat müqavilələri nəzəriyyəsi istifadə olunur.

Xidmət sektorunda idarəetmə və səmərəlilik məsələləri

Azərbaycanın müasir iqtisadi durumunun obyektiv reallıqlarını, sənaye və elmi-texniki potensialının perspektivlərini nəzərə alan iqtisadi tənzimləmə tədbirlərinin hazırlanması dövlətin başlıca vəzifələrindən olmalıdır. Bu baxımdan xidmət sektorunun inkişaf etdirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının yeni proseslərə müvafiq reaksiyasının formalaşması və dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılması yalnız hökumətin fəal sənaye siyasətinin nəticəsində ola bilər. Xarici təcrübə göstərir ki, bu fəallıq nə dövlət mülkiyyətinin payının çoxluğu ilə, nə yardım kimi paylanan subsidiya və dotasiyaların həcmi ilə, nə də ki, total proteksionizmlə bağlıdır.

İxracın qiymətlərin səviyyəsindən asılı olduğu bu cür sahələrin inkişafı qiymət amilindən və valyuta məzənnəsindən asılı vəziyyətə qoyur. Bundan başqa, aparıcı dövlətlərin istehsalatında xammalın tutumu azaldığına görə belə sahələrin inkişafı aşağı düşür. Həmin sahələrin rəqabət qabiliyyəti inkişaf etmiş ölkələrin proteksionist siyasəti ilə çətinləşir.

Odur ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində aparıcı xidmət sahələrində rəqabət aparmaq üçün milli müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini beynəlxalq standartlara çatdırmaq lazımdır. Bu işdə onlar bu standartların hər hansısa zəif nail olursa başqa standartlarına da zəif nail olunur. Əsasən, təhsilin, yerli texniki imkanların, məlumat bazasının və müasir infrastrukturun inkişafına fikir verilməlidir. Müasir dövrdə elektronika və yeni materialların istehsalı kimi səmərəli texnologiyaların yaranması bir çox yeni sahələrin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır ki, bu da sahibkarlığın inkişafı üçün yeni imkanlar açır.

Qeyd edək ki, xidmət sektoru müəssisələrin səmərəli işləməsi onun mülkiyyətçinin və ya idarəedicisinin yaranmış şəraitdə qərarlar qəbul etməsi ilə şərtləndirilir. Belə ki, qəbul olunmuş qərarlarda elmi-texniki-tərəqqinin, innovasiyaların rolu, yaranmış bazar konyunkturasi, daxili və xarici bazarların konkret seqmenti nəzərə alınmalıdır. Açıq iqtisadiyyat şəraitində müəssisənin istehsal etdiyi məhsul və xidmətlər daxili tələbatı ödəməklə yanaşı, ölkənin ixrac potensialının genişləndirilməsinə səbəb olur.

Xüsusi qeyd etməli ki, hazırda Azərbaycanda xidmətlər sektorunda informasiyanın ötürülməsi üzrə xidmətlərin, informasiyanın yığılı və emalı üzrə xidmətlərin, nəşriyyat fəaliyyəti, təlim və inkişaf xidmətlərinin, informasiya sistemləri və xidmətlərinin yaradılması üzrə xidmətlərin, kütləvi informasiya vasitələrinin, informasiyanın emalı və ötürülməsi ilə əlaqədar avadanlığa texniki xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, elmi- tədqiqat və layihə xidmətlərinin tətbiqlik səviyyəsinin yüksəldilməsi tələb olunur. İstifadə olunmuş təsnifat əlamətlərinə əsasən informasiya xidmətlərini aşağıdakı kimi təsnif etmək olar: istehlak dəyərində təsir istiqaməti üzrə, təqdimat üsulu üzrə, formasına görə, xidmətin göstərilməsi anında müştərinin iştirak zəruriyyəti üzrə təsnif edilir.

Hazırda dünya əmək bazarında fəala müstəqil və daha çevik iş formalarına artan tələbatın yaranmışının şahidi oluruq. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, artıq insanlar tək fəaliyyət sahəsi ilə qənaətlənmirlər və bir neçə iş və peşə sahəsinə sahib olmağa can atırlar. Açıqlanan informasiyalar mövcud vəziyyəti qiymətləndirməyə imkan verir və hesablamalara görə göstərilən kateqoriya üzrə insanların 15%-i artıq iş tapmaq üçün rəqəmsal platformalardan istifadə edir. Ailə biznesi ailə firmaları üçün yerli və qlobal aspektləri birləşdirən kompleks dinamikanı başa düşmək üçün ideal bir kontekstdir. Qloballaşma, rəqəmsal texnologiyalar, sosial və ekoloji narahatlıqlar ailə

şirkətlərinin yerli və beynəlxalq fəaliyyətinə təsir göstərir. Ailə firmaları məhsul və xidmətlərini xarici bazara çıxararkən yerli və qlobal mühitlər arasında parçalanır, eyni zamanda daxili bazarda möhkəmlənmiş görünür. Çox vaxt ailə firmalarının fəaliyyət göstərdikləri bölgə ilə güclü bir bağlılığı olduğu düşünülür. Beləliklə, ailə firmalarının yerli köklərinin həm biznes, həm də ailə səviyyəsində strateji baxışlara necə təsir etdiyini və ailə firmalarının yerli köklərini və regional bağlılığını üstün performansla nəticələnən rəqabət üstünlüyünə necə çevirə biləcəyini daha yaxşı başa düşməyə ehtiyac vardır.

Elmi ədəbiyyatlarda ailə biznesinin hamı tərəfindən qəbul edilən vahid konsepsiyası olmasa da, ən çox işlənən yanaşmalardan birinə görə ailə sahibkarlığı üç meyara əsaslanır.

1. biznesin idarə olunmasında ailənin iştirakı;
2. ailənin biznesdə kapital payına sahib olması;
3. biznesin növbəti nəsilə ötürülməsi mümkünlüyü.

Bu konsepsiyaya əsasən, ailənin biznes sahibi olması və idarəçilikdə iştirakı şirkətin performans və innovasiya prosesinin beynəlmiləl xarakter almasından irəli gələn artmış qeyri-müəyyənlik və mürəkkəbliyin mənfi təsirlərini azalda bilər. Eyni zamanda, qeyri-ailə nümunələri ilə müqayisədə ailə sahibkarları beynəlmilləşmənin faydalarını daha yaxşı əldə edə bilərlər. Bundan əlavə, ailə şirkətləri digərlərindən bir sıra cəhətlərinə, o cümlədən, ölçülərinə, faydalarına, böyümə imkanlarına və təmsil etdikləri industriyalara görə də fərqlənirlər.

Şəhərlərdə yeni iş yerlərinin yaradılmasına tələbi formalaşdıran bir neçə amillər mövcuddur ki, bunlara aşağıdakıları daxil etmək olar.

1. Əhalinin sıxlığı;

Əhalinin sıxlığı nə qədər yüksək olarsa, rəqəmsal platformalar da bir o qədər daha yaxşı işləyir. Şəhər sıxlığı həm tələb, həm də təklif tərəfindən yüksək nəticənin reallaşdırılmasına imkan verir.

2. Şəhər iqtisadiyyatında xidmət sektorunun genişlənməsi;

Şəhər iqtisadiyyatı emal və istehsal industriyasından xidmət sektoruna keçidi sürətləndirir və cəmiyyətin inkişafına təkan verir. Beləliklə də, yeni iş yerlərinin yaradılmasına tələbi stimullaşdırır.

3. Maaşlı məşğulluğun çatışmazlığı;

Əmək bazarının strukturunda mövcud olan dəyişikliklər, xüsusilə də aşağı ixtisaslı işçilər üçün yaşanan çətinliklər bu qəbildən olan işçi qüvvəsinin məşğulluq problemlərini çoxaldır. Bu mənərə şəhərlərdə daha güclü şəkildə özünü göstərir. Çünki, şəhər yerləri kənd ərazilərindən daha cazibədar olduğu üçün iş axtaran yoxsul insanları özünə cəlb edir.

Ailə biznesi xeyli hallarda ailənin özü olaraq da qəbul edilir və ailənin nüfuzu firmanın imicindən çətinliklə seçilir. Bundan əlavə, ailə biznesləri gender bərabərliyi, müxtəliflik və əlverişli iş mühitinin yaradılması da daxil olmaqla öz cəmiyyətlərində inklüziv dəyərləri təşviq edərək sosial inteqrasiyada əsas rol oynayır. Bununla belə, ailə firmaları ilə milli iqtisadiyyat və sosial-iqtisadi inkişaf arasında sıx bağlılıq olmasına baxmayaraq tədqiq olunan mövzuda, demək olar ki, çox az empirik araşdırmalar mövcuddur.

Qeyd edək ki, xidmət sahəsində informasiya xidmətlərinin təsnifatı zamanı aşağıdakılar əsas əlamətlər hesab olunur:

- istehlak modeli;
- xidmətin sosial mahiyyəti;
- texnologiyanın dəstəklənməsi;
- xidmətin göstərilmə forması;
- Tələbatların ödənilməsi.

Azərbaycanda informasiyanın yayılmasını təmin etmək, emalını həyata keçirmək üçün milli genişzolaqlı şəbəkələrin inkişafına kapital qoyuluşlarının artırılmasına ehtiyac vardır. Bu kapital qoyuluşları İKT sektorunun bütün mərhələlərdə inkişafını stimullaşdırır, möhkəm bünövrə yarada bilər.

İnternet servislər, telekommunikasiyalar, İKT xidmətlər və hətta, KİV xidmətləri konvergeniya imkanlarından istifadə edərək, həm şirkətlər tərəfindən, həm də istehlakçılar tərəfindən infor-

masiya bazarını genişləndirmək telekommunikasiya kanallarının gücləndirilməsini tələb edir.

İqtisadiyyat kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət sektorlarına bölünür. Müasir dövrdə bu üç ənənəvi sektora sürətlə böyüyən yeni bir sektor əlavə edildi - intellekt iqtisadiyyatı və yaxud informasiya iqtisadiyyatı. Mövcud olan intellektuallaşmış avtomatika şəraitində daha çox məlumatın emal edilməsi deyil, yeni məlumatın yaradılması və bu məlumatın kollektiv istifadəsi ön plana çıxır. Bu baxımdan əl peşələrindən intellektual peşələrə keçid artıq baş verir. Bu çərçivədə dünya iqtisadiyyatının əsas alətləri kompüterlər və əlaqəli İKT avadanlıqları və materiallarıdır, bu alətlər üçün əsas xammal İnternet, korporativ şəbəkələr və məlumat bazalarından əldə edilir. Eyni zamanda, bilik sənayesi və informasiya texnologiyaları iqtisadiyyat sahələrindən kənara çıxır və müasir iqtisadiyyatın ən perspektivli sahələrinin hərəkətverici qüvvəsi, koordinatoru rolunu oynayır.

Nəticə

Tədqiqatımız göstərdi ki, Azərbaycanda xidmət sektorunun sabit artımı da öz növbəsində məşğulluğun səviyyəsinə həlledici təsir göstərir. Bu gün xidmət sektoru iqtisadiyyatda məşğul olan əhəlinin təxminən 30%-ni əhatə edir. Xidmət sektorunda məşğulluğun struktur təhlili göstərdi ki, ən böyük payı təhsil, mədəniyyət, incəsənət və elm, ticarət və ictimai iaşə, səhiyyə və s. kimi sosial əhəmiyyətli sektorlar tutur. Azərbaycanda xidmət sektorunun daha da sürətli inkişafının təmin edilməsi, müasir xidmət bazarının yaradılması, xidmətlərin istehsalı və istehlakının rəşional strukturunun formalaşdırılması, əhəlinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə hazırda genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Fikrimizcə, bu proqramın ciddi şəkildə həyata keçirilməsi xidmət sektoru müəssisələrinin tarazlı inkişafını və fəaliyyətlərinin şaxələndirilməsini təmin etməklə yanaşı, onların rəqabətqabiliyyətliliyini və göstərdikləri xidmətlərin keyfiyyətini də artıracaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Щепакин М.Б., Хандамова Э.Ф., Душин В.А. Компенсационный маркетинг в обеспечении конкурентоспособности бизнеса // Экономика и предпринимательство. – 2018. – № 7(96). – С. 718-724.
2. Щепакин М.Б., Михайлова В.М. Сфера услуг как экономическая категория и вид экономической деятельности // Экономика, предпринимательство и право. – 2020. – Том 10. – № 1. – С. 71-88. – doi: 10.18334/epp.10.1.41545. 7 3 “Мировая наука” №5(62) 2022 science-j.com
3. WorldAnnualReport. NY., 2021. P.138
4. <http://www.worldbank.org/eca/russian/data>
5. https://ru.theglobaleconomy.com/Azerbaijan/Share_of_services

Юсиф Ибрафил оглы Исмаилзаде
Азербайджанский Университет Кооперации, докторант

Эффективное использование ресурсов сферы услуг как основной фактор устойчивойго экономического развития

Резюме

Цель исследования – обоснование роли сферы услуг в устойчивом развитии экономики.

Методология исследования – применялись комплексный анализ, системный подход, методы группировки.

Практическая ценность исследования - полученные результаты могут быть использованы для решения некоторых теоретических и практических задач, способных обеспечить устойчивое развитие экономики сферы услуг.

Результаты исследования - предложены направления обеспечения устойчивого развития сферы услуг.

Оригинальность и научная новизна исследования – выдвинуты предложения и рекомендации по эффективному использованию ресурсной базы сферы услуг.

Ключевые слова: *сфера услуг, устойчивое развитие, ресурсная база, финансовые ресурсы, ИКТ.*

*Yusif Israfil Ismailzadeh
Azerbaijan University of Cooperation, PhD student*

Efficient use of resources in the service field as a main factor of sustainable economic development

Summary

The aim of the research - is to substantiate the service sector in the context of sustainable economic development.

Research methodology -- a comprehensive analysis, a systematic approach, grouping methods were applied.

The significance of the research - the results obtained can be used to solve some theoretical and practical problems that can ensure the sustainable development of economic sectors.

Results of the research - the proposed areas of support provide for the development of the service sector.

Originality and scientific novelty of research - put forward proposals and recommendations for the effective use of resource database services.

Key words: *service sector, sustainable development, resource base, financial resource, ICT.*